

Petar Krivchev

(Bulgaria, Plovdiv University Paisii Hilendarski)

On the Origin of the Nouns in the Zograf Draft of Paisius's Istoriya Slavyanoblgarsakya

Abstract: The article discusses the lexis of Zograph's draft on the Paisii's "History". Specific consideration of the origin of nouns is taken. The lexical units have been alphabetically ordered, etymology provided, the lexicographer sources where they are feature-cited are given and in brackets - the page that meets the specific lexeme.

Keywords: etymology, Zograph's draft, nouns, the lexicographer sources.

Петър Кривчев

(България, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“)

За произхода на съществителните имена в Зографската чернова на Паисиевата „История“

Паисиевата „История славянобългарска“ е един от най-ценните паметници, създадени през над 1300-годишното съществуване на България.

Интересът към „Историята“ възниква още през миналия век и е свързан с имената на българските възрожденци В. Априлов, Г. Раковски и М. Дринов и на изтъкнатите руски слависти Ю. Венелин, В. Григорович, Н. Мурзакевич, А. Чертков, О. Бодянский. През 1885 г. руският любител на старата славянска книжнина А. В. Лонгинов осъществява първото цялостно издание на Паисиевата „История“ въз основа на т.нар. Тошковичев (Мурзакевичев) препис от 50-те години на XIX в. (Райков 1989: 9).

В края на XIX и началото на XX век назрява идеята за подготвяне на критично издание на „История славянобългарска“. Идеята е дадена от Марин Дринов и по-късно е подета от Н. Начов, Ив. Шишманов и В. Златарски, без обаче да се стигне до нейното осъществяване.

По същото време сред изследователите на старата българска книжнина все повече се засилва интересът към светогорските манастири. Най-силен е интересът към Зограф и Хилендар.

През лятото на 1902 г. в Зографския манастир работи Антон Стоилов. Негова е заслугата за съставянето на първия кратък опис на славянските ръкописи, които се съхраняват в манастирската библиотека. Интересен е фактът, че Стоилов попада на неизвестен до момента ръкопис на Паисиевата „История“. Ученият обаче говори за този ръкопис като за препис от Паисиевата творба (Стоилов 1903: 121).

След няколко години – през 1906 – изтъкнатият изследовател на старата българска литература Йордан Иванов на свой ред преглежда манастирската ръкописна сбирка. Вниманието му бива привлечено от споменатия у Стоилов ръкопис. Ученият разглежда внимателно текста и след задълбочен анализ достига до предположението, че пред себе си има не препис, а чернова на „История славянобългарска“, писана от ръката на Паисий (Иванов 1908: 175).

Въпреки че се появяват скептични и дори отрицателни становища относно тезата на Й. Иванов, ученият е убеден във важността на своето откритие и в правотата на заключенията си и няколко години по-късно пристъпва към подготвянето на едно пълно научно издание на Зографския ръкопис (Райков 1989: 12). Книгата му се появява през 1914 г. със заглавие „История Славяноболгарская. Собрана и нареждана Паисием иеромонахом в лето 1762. Стъпки за печат по първообраз Йор. Иванов“.

Първообразът на Паисиевата творба, благодарение на който става възможно и научното издание на Й. Иванов, днес се пази в библиотеката на Зографския манастир.

Езиковите и лексикалните особености на „История славянобългарска“ са обект на редица научни изследвания (Георгиева 1962, Кипрянов 1962, Милев 1962, Кочев 1972, Перчеклийски 2009, Деянова 2011 и др.). Зографската чернова остава от първостепенна важност при решаването на много въпроси от „Историята“, тъй като предлага най-пълния автентичен Паисиев текст, неповлиян от чужда намеса.

Поради факта, че авторът заема думи непосредствено от различни български, църковнославянски, руски и сръбски източници, произведението му се превръща в един своеобразен източник както за обогатяването на българския речников фонд, така и за усъвършенстването на лексикалния облик на формиращия се новобългарски книжовен език.

В настоящата статия съм спрял вниманието си на произхода на по-голямата част от съществителните имена в „Историята“. Екскерпираните лексикални единици са разпределени в два раздела: думи от чужд произход и думи от славянски произход. Първият раздел включва гръцка и латинска лексика. Във втория раздел са включени думи с възстановени старобългарски и праславянски форми и думи с възстановен индоевропейски корен. Лексемите са подредени по азбучен ред и са придружени от съответната форма, както и упоменаване на лексикографския източник, в който са регистрирани.¹

I. Думи от чужд произход

1. Гръцка лексика. Тази група съдържа 31 лексикални единици: *архиепископ, архиерей, граматика, деспот, дявол, евангелие, епархия, епископ, епископство, ерес, еретик, икона, история, йеромонах, клирик, клисура, комета, кондика, манастир, метох, монах, папа, патриарх, патриаршия, политика, пролог, синклит, скиптър, хрисовул, християнин, школа*

2. Латинска лексика. Лексемите в тази група са 16: *барон, генерал, кесар, копие, корона, магистрия, октомври, палат, патриций, персона, поганство, привилегия, принцип, провинция, титла, церемония*

II. Думи с възстановени старобългарски и праславянски форми и думи с възстановен индоевропейски корен

багреница	ие. *bhōgh-ro (*bhāgh- ro) 'пурпурна дреха, багреница', от стб. багъръз 'червен цвят, пурпур', стб. багъръница БЕР (27б)
бдение	стинд. búdhyaṭē 'буди се; познава', стб. въздѣти 'бдя, въздържам се' въздѣныє 'бдение, бодърстване' БЕР (26а)
бездна	праслав. *dъno от *dъbno, стб. дъно, бездъна БЕР (2б)
беззаконие	стинд. bahīh – 'извън, навън', праслав. *zā-kanъ, стб. беззаконеныє от предл. безъ, безъ, бес и законъ БЕР (31а)

Думите от чужд произход са представени, без да се дава тяхната съответна (гръцка или латинска) форма. Подробно този въпрос е разгледан от А. Милев (Милев 1962: 401 – 409).

битие	стб. възтыє, възтыє 'съществуване, битие, живот; възникване, сътворение' БЕР (11а)
благоговение	стб. благо 'благо; добро' и стб. говѣныє 'благоговение, страхопочитание' БЕР (16б)
бой	ие. корен * bhei-, *bhoi-, *bhī- 'биене, удряне', стб. разбой, оубои 'убийство', производно от вити, виение БЕР(17б)
болка	стб. болъзнь 'болест, заболяване, боледуване; физическа болка, страдание; нравствено страдание; страдание, мъка, душевна болка' БЕР (24а)
болярин	стб. болѣринъ 'болярин'; думата е свързана със стб. (слав.) волии 'по-голям' БЕР (23б)
бран	ие. *bhor-ni-s – от един произход с 'боря се', стб. врань 'борба, бой, война' БЕР (7а)
брат	ие. *bhrātē(r), стб. братъ, братръ 'брат по кръвно родство; единовец, съмишленик' БЕР (20б)
буря	ие. *bh(о)ur, стб. буръ 'буря, стихия' БЕР (18а)
бягство	производно от 'бягам', праслав. *bęgo, *bęzēti, стб. възгати, възжати 'бягам, тичам' БЕР (15а)
вдовица	праслав. *vъdova 'вдовица', стб. вдова БЕР (21б)
велможа	сл. дума, произв. от нбълг. вели-, стб. вельи 'голям' и гл. 'мога', по-късно осмислен от мъжь 'мъж', БЕР (18б)
венец	ие. *woiniko-s, праслав. вѣпсь, стб. вѣмьць 'венец; награда, прослава, възхвала' БЕР (14б)
веселие	стинд. vāsu 'добър', стб. веселъ БЕР (20а)

вест	ие. *woid-ti-s, *vid-ti-s, 'знание', праслав.*věсть, стб. вѣсть 'вест, известие; знание' БЕР (26)
вина	ие. *waina, стинд. veti 'преследва, стреми се', стб. вина 'вина, провинение, грях' БЕР (34а)
вино	от ие. *wei 'вия се', стб. вино БЕР (20а)
влъхвование	стб. влъхвованые 'магия' БЕР (7а)
внук	ие. *an-ou-ko-s, стб. вноукъ 'внук' БЕР (6б)
вода	ие. *wod-, wodō(r) 'вода', стб. вода БЕР (34б)
вожд	ие. *wodh-jos 'водач', стб. вождь БЕР
воин	ие. *wei-'гоня, ловя', стб. воинъ 'войник' БЕР (27а)
войвода	ие. *wojo-wodh-ā 'предводител', стб. воєвода БЕР (9б)
войска	стб. воиска 'войска, войнство' БЕР (17а)
воля	стинд. vága 'желание, избор', стб. воля БЕР (15б)
враг	стб. врагъ 'враг, неприятел' БЕР (17а)
вражда	стб. вражда 'вражда, ненавист' БЕР (54б)
време	ие. *wert-mēn от ие. корен *wert- и наст. -men, стб. врьма 'време, определен период' БЕР (4б).
въздаение	стинд. dāvānē, dādāti 'дава', стб. въздааные 'отплата, въз- мездие, въздаяние' БЕР (22а)
въздихание	ие. *dh-uso-s, 'дух', стб. въздыханые 'дишане, стон' БЕР (48а)
възраст	стб. въздратъ 'възраст; израстване' БЕР (34а)
вяра	праслав. *wjaga 'вяра', стб. вѣра БЕР (9а)
глад	праслав. *galdъ, стб. гладъ БЕР (12а)
господар	праслав. *gastъpadъ 'господар', стб. господинъ (28а)
гора	стинд. giri 'планина', стб. гора БЕР (3а)
грабителство	стб. гравлень 'грабеж, ограбване, БЕР (14б)
град	стинд. gṛha 'къща', стб. градъ 'град, голямо населено място; крепост' БЕР (7а)
граница	праслав. *granъ, grana 'граница' БЕР (33а)
гроб	ие.*ghrobho 'гроб', стб. гробъ БЕР (26а)
дело	ие. *dhē 'слагам, правя', стб. дѣло 'работа, занимание; постъпка, проява, дело' БЕР (7а)
ден	ие. *di-, *dey- 'светъл, бляскав', стб. дѣнь БЕР (42б)
деяние	ие. *dhē 'слагам, правя', стб. дѣаные 'деяние, дело, дей-

	ност' БЕР (1а)
дете	ие. *dhæi-t-ent, отговаря на стинд. dhī́tá 'накърмен', от ие. корен *dhē(i) - 'доя, суча, кърмя', стб. дѣтиць 'малко дете, детенце' БЕР (7а)
дух	ие. *dhouso-s 'дух', стб. доуѣхъ 'дух' БЕР (26а)
дъщеря	стинд. duhitá, стб. дѣщи, дѣщере и дѣщери 'дъщеря' БЕР (15а)
език	праслав. *(j)eyu-къ, 'език', стб. ѡзѣкъ 'език; народ, племе, етнос' БЕР (49а)
жалост	от ие. *gwēl 'жал, милост', стб. жалость 'усърдие, старание, ревност' БЕР (14а)
жена	стинд. jāni 'жена', стб. жена 'жена; съпруга' (25б)
забвение	от стб. (арх.) забѣвеньє 'изгубвам контрол над себе си' БЕР (2б)
завист	от ие. *weid-, *wid-, стб. зависть 'завист' БЕР (5б)
закон	праслав. *zā-капъ 'закон', стб. законъ БЕР (14б)
звяр	от ие. *g'hwēr 'звяр', стб. звѣрь 'хищник' БЕР (21б)
земя	праслав. *zemja 'земя', стб. земля 'земята, земната твърд'; суша; почва, пръст; страна, област' БЕР (3б)
зет	праслав. *zety 'зет', стб. зать БЕР (42а)
зима	стинд. hēman 'зиме', himás 'зима', стб. зима БЕР (15а)
изображение	праслав. *abrāzъ 'образ' БЕР (51а)
иконоборец	сл. дума, съставена от гр. εἰκόνα 'рисуван образ на християнски светец', стб. икона и ие. *bhor 'боря се' БЕР (15а)
име	стинд. nāma 'име', стб. имя, имене БЕР (5б)
изповедание	стб. исповѣданьє 'изповядване, разкриване на чувства, мисли, грехове и под.' БЕР (28б)
истина	стинд. ícē 'притежавам', стб. истина БЕР (20б)
казън	праслав. *kāzъnъ 'наказание', стб. казнь 'наказание, възмездие' БЕР (16а)
камъни	праслав. *ākъnъ 'камъни', стб. каменьє БЕР (26б)
клетва	стб. клѣтва 'клетва, клетвено обещание' БЕР (16а)
ключ	праслав. *kljъsъ, стб. ключъ 'ключ, ключалка, мандало' БЕР (27а)
книга	праслав. *kъnigъ 'книга', стб. кънигы БЕР (3б)
кожа	праслав. *kaz-jā 'кожа', стб. кожа БЕР (47а)

кон	праслав. *kanjъ 'кон', стб. конь БЕР (25б)
конец	ие. *ken- 'край', стб. конць 'завършек, граница, предел' БЕР (23б)
колесница	стб. колесьница БЕР (13а)
корист	праслав. *karistъ 'корист', стб. користъ 'корист, материална облага, печалба, нещо ограбено, плячка' БЕР (14а)
край	праслав. *krājъ 'край', стб. краи 'край, ръб на нещо' БЕР (13б)
кръв	ие. *kreцѣ-, *krū- 'кръв', стб. кръвь, кръве и кръви БЕР (25б)
кръст	общослав. kръсть, стб. кръсть БЕР
лице	умалит. от праслав. *likъ 'лице', стб. БЕР (17б)
лов	праслав. *lavъ 'лов', стб. ловъ БЕР (21б)
ловитба	праслав. *lovitvā 'ловитба', стб. ловитва БЕР (21б)
лъв	от стб. лвъз 'лъв' БЕР (9б)
месец	ие. им. п. *mēns, *mēs 'месец', стб. мѣсць 'месечина, луна, месец' БЕР (18а)
меч	праслав. *mesъ 'меч', стб. мечь БЕР (61а)
милост	праслав. *milastъ 'милост', стб. милость БЕР (15б)
милостиня	праслав. *milastъ 'милост', стб. 'милостъини милостиня, по-даяние' БЕР (4б)
молитва	праслав. *madlitvā 'молитва', стб. молитва БЕР
мор	ие. *mōgos 'мор', стб. моръ БЕР (25б)
море	ие. *moryo-, *mori- 'море', праслав. *marje, стб. морѣ БЕР (8а)
мъка	ие. корен monk-, menk- 'притискам, раздробявам', стб. мжка 'мъка' БЕР (22а)
надежда	стб. надежда 'надежда, упование' БЕР (19б)
наслаждение	стб. наслаждєныє 'наслада' БЕР (12а)
небе	праслав. *neб, успор. осн. на *nebes 'небе', стб. небо, небесе, небеси БЕР (6б)
ненавист	праслав. *nenāvistъ 'ненавист', стб. ненавиеть БЕР (5б)
нива	ие. *neі 'долу', стб. нива 'нива' БЕР (48б)
нога	ие. *ongh-li, праслав. *pagā 'нога, крак', стб. нога БЕР (23б)
нощ	ие. *nekw 'нощ, мрак', стб. ноць БЕР (31а)

обида	праслав. *abvidā 'обида', стб. обидѧ БЕР (28а)
обичай	праслав. *ab-vycājь 'обичай', стб. овзѣчѧи БЕР(4б)
обладание	праслав. *ab-vladati 'владееие', стб. овладѧные 'владееие, господство, владичество' БЕР (10а)
облак	праслав. *ab-vaľkь 'облак', стб. овлакь БЕР (7а)
област	праслав. *ab-valstь 'власт', стб. овласть 'власт, господство, владичество' БЕР (48а)
образ	праслав. *abrāzь 'образ', стб. овразь БЕР (20а)
огън	ие. *ogni-s 'огън', стб. огнѣ БЕР (7а)
одежди	праслав. *adediā, adēiā 'дреха' стб. одѣжда БЕР (24а)
одеяние	стб. одѣвание 'дреха, облекло' БЕР (63а)
око	ие. *okw 'гледам', стб. око, очесе БЕР (25а)
основание	праслав. *absnavā 'основа', стб. основаныѣ БЕР (32б)
отец	праслав. *atьсь 'отец, баща; бог', стб. отьць БЕР (3а)
отечество	праслав. *atьсь, стб. отьчьство 'родно място, отечество' БЕР (3а)
отлъчване	от рус., числ. отълоучить, рус. отлучение 'отлъчване', стб. отълѣченые 'отлъчвам, отделям' БЕР(37а)
отмъщение	праслав. *mьсть 'взаимна отплата', стб. отъмьщеные БЕР (59а)
отчаяние	праслав. *atьсājāti 'отчаяние', стб. отъчаянь 'отчаяние, безнадеждност' БЕР (30б)
пакост	праслав. *rākastь 'вреда, загуба, щета', стб. пакость БЕР (10а)
памет	ие. *men- 'помня', стб. памать БЕР (6а)
писмо	праслав. *pīььma 'буква', стб. писмѧ, писмене БЕР (14б)
плач	праслав. *plak-jь 'плач', стб. плачь БЕР (48б)
плевня	праслав. *relvьnicā 'плевник', стб. плѣвьница БЕР (10а)
племе	праслав. *pled-men 'род, племе', стб. племѧ, племене БЕР (6б)
плен	праслав. *relnь 'плен', стб. плѣнъ БЕР (2б)
плод	праслав. *pladь 'овощка' стб. плодъ 'плод', БЕР (4б)
победа	праслав. *rabēdā 'победа', стб. повѣда БЕР (20б)
повест	праслав. *raved-ti, стб. повѣсть 'разказ' БЕР (28б)
поле	праслав. *palje 'поле', стб. полѣ (39а)

правда	праслав. *grāvvdā 'справедливост', стб. правъ, правьда БЕР (48б)
правило	праслав. *grāvidla 'принцип', стб. правило БЕР (36а)
празник	праслав. *parzdъnikъ 'празник', стб. праздъникъ БЕР (36а)
престол	стб. прѣстолъ 'престол, трон' БЕР (7б)
пророк	стб. пророкъ 'пророк, прорицател' БЕР (4б)
простота	ие. *pro-st(h)o-s 'искреност', стб. простость БЕР (4а)
птица	праслав. *rъticā 'птица', стб. пѣтица БЕР (57б)
работа	праслав. *arbatā, стб. работа 'работа, робски живот' БЕР (27б)
радост	праслав. *rādastъ 'радост', стб. радость 'радост, възторг, ликуване' БЕР (27б)
разум	праслав. *arz-umъ 'разум, ум, значение, смисъл', стб. разумъ БЕР (24б)
рай	стинд. gāu 'състояние, богатство', праслав. *gājъ, стб. рай 'рай, небесно царство' БЕР (6б)
рат	праслав. *artъ, сродно със стинд. *rtiș 'нападение', стб. рать 'сражение, бой, битка' БЕР (45а)
ревност	праслав. *rъvъnastъ 'ревност', стб. рѣвность 'усърдие, старание, стремеж, ревност' БЕР (36а)
ред	ие. *rъdo 'ред, редица, линия', стб. радъ БЕР (3а)
река	праслав. *rĕkā, сродно със стинд. gāuas 'течение', стб. рѣка БЕР (8а)
ридание	ие. *rūd-, *rou-d 'плач' стб. рѣданые 'ридание, плач' БЕР (48а)
роб	праслав. *arъbъ 'домашен работник, слуга', стб. робъ и рабъ БЕР (21а)
род	праслав. *radъ от ие. корен *wrodh или *rodh-redh- 'плодородие, обилен урожай', стб. род, БЕР (3а)
родител	праслав. *raditeljъ 'родител', стб. родитѣль БЕР (20б)
ръка	ие. *ronk-, renk- 'ръка', стб. рѣка БЕР (14а)
светилник	стб. свѣтильникъ 'светилник, светило' БЕР (52б)
свобода	праслав. *svabadā, *svebada 'свобода', от ие. *swe-, *swo- и наст. *-bho и *-dā 'вял, отпуснат, уморен; свободен', стб. свобода БЕР (59а)
семе	ие. *sēmen 'семе', стб. сѣмя, сѣмене и сѣмени БЕР (6а)

сестра	праслав. *sestrā 'сестра', стб. сестра БЕР (19а)
сила	праслав. *silā 'душа, дух, стб. сила'сила' БЕР (12б)
син	ие. *sūnu-s, произв. от sū- 'раждам' и суф. -ни, стб. сыны, сыноу и сына 'син' БЕР (15б)
скръб	праслав. *skъrbъ 'скръб', стб. скръвь БЕР (48а)
слава	праслав. *slāvā 'слава, величие', стб. слава БЕР (23б)
слово	праслав. *slava 'дума, буква', стб. слово, словесе БЕР (47а)
слуга	праслав. *slugā 'слуга', стб. слуга БЕР (39а)
слънце	ие. *sul-:, *sūl-:, *sāuel-:, стб. слънце БЕР (7а)
смърт	ие. *su 'добър, благ', *съмьтъ 'добра, естествена смърт', стб. съмрътъ БЕР (14а)
срамота	праслав. диал. *sarmatā, произв. с наст. -atā от праслав. *sarmъ 'срам', стб. срамота БЕР (5б)
страдание	ие. *strō-, *strē-, варианти на ие. *ster 'твърд, корав', стб. страданье БЕР (59б)
страна	праслав. *starnā 'страна', стб. страна БЕР (6б)
страх	праслав. *strāhъ 'страх', стб. страхъ БЕР (5а)
съд	ие. *dhē 'поставям, правя', стб. съдъ 'домакински съд; съсдилище' БЕР (2б)

От прегледа на представения словесен материал се долавя ясно стремежът на Паисий да използва определени лексеми, за да направи българския език по-книжен. Голяма част от лексемите са възвърнати през черковнославянски и руски старобългарски думи като: *вождь, градъ, плънение (плън), отмъщение, wtечество, простота, грабительство, врагъ, отец (отъць) работа, ненавистъ* и др. Много от думите са от народната българска лексика: *воин, воля, страна, плевници (плевня), воевода багреница, бран, гладъ, зима, слуга, бяство (бягство), плачь, духъ, деяние, книга (кънига), звярь, дете, огън, ревност (ръвность)* и мн. др. По народен път в творбата проникват думи от гр. език: *монастиръ, монаси, метох, клирици, синклит, скипър* и др., както и думи от лат. език: *корона, палат, персоне, титла* и др.

Използването на народни думи и на разнообразни лексикални заемки води до значителното обогатяване на лексикалния фонд на зараждащата се възрожденска книжнина, което от своя страна спомага за по-нататъшното развитие на българския книжовен език.

ЛИТЕРАТУРА:

БЕР: Български етимологичен речник. Т. I–VII, София, 1971-2002

- Бояджиев 1986: *Бояджиев, Т.* Българска лексикология. София: ДИ “Наука и изкуство“, 41, 82, 83.
- Георгиева 1962: *Георгиева, Е.* Наблюдения върху езика на Паисиевата Славянобългарска история. // Паисий Хилендарски и неговата епоха. Под ред. на Д. Косев и др. София: Издателство на БАН, 345-377.
- Деянова 2011: *Деянова, М.* Новобългарското словообразуване в “История славяноболгарская”. Български език и литература, VIII, № 3, 3-19.
- Кипрянов 1962: *Кипрянов, А.* Народностните елементи в езика на “История славянобългарска”. Паисий Хилендарски и неговата епоха. София: Издателство на БАН, 379-399.
- Косев, ред. 1962: Паисий Хилендарски и неговата епоха. Ред. Д. Косев и др. София: Издателство на БАН.
- Кочев 1972: *Кочев, Ив.* Диалектни категории и типове при словообразуването на съществителното име (съпоставително изследване върху материал от три български говора). Известия на Института за български език, кн. 20, 107-185.
- Иванов 1908: *Иванов Й.* Български старини из Македония. София, 175.
- Милев 1962: *Милев А.* Гръцките и латинските думи в “Историята” на Паисий Хилендарски. Паисий Хилендарски и неговата епоха. София: Издателство на БАН, 401-409.
- Перчеклийски 2009: *Перчеклийски, Л.* Народностните и жителските наименования в Тошковичевия препис на “История славянобългарска” (с оглед на словообразуването). Езиков свят. Благоевград, №7, 80-86.
- Райков 1989: *Райков Б.* Паисиевият ръкопис на “История славяноболгарская” 1762. София, 9-12.
- Стоилов 1903: *Стоилов А.* Преглед на славянските ръкописи в Зографския манастир. Църковен вестник, № 2, 8, 9, София, 12